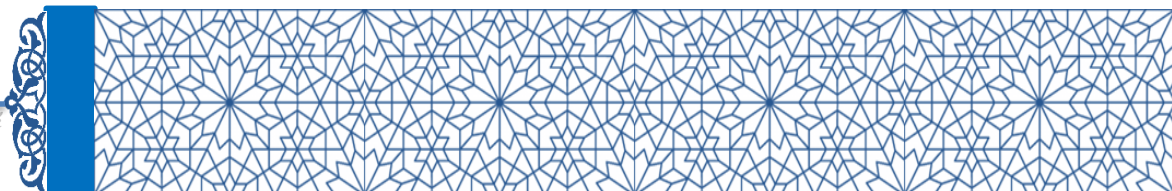
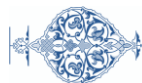
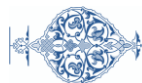

حقوق خوشاوندی (۱)

نمبر دوازدهم

مقدمه

حقوق خویشاوندی و فامیلی از موضوعاتی است که در دین اسلام اهتمام ویژه‌ای نسبت به آن شده و در آیات و احادیث به رعایت آن تصریح شده است. قرآن کریم در آیاتی چند خطاب به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تأکید می‌کند حق خویشاوندان را بپرداز؛ مانند: «وَأْتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ...»؛ ۱ و حق نزدیکان و مسکینان و در راه‌ماندگان را ادا کن.

«فَاتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ...»؛ ۲

پس حق نزدیکان و مسکینان و در راه‌ماندگان را ادا کن.

بر اساس تعالیم قرآن و روایات خویشاوندان و بستگان نسبت به یکدیگر حقوق فراوانی دارند. این حقوق آن‌چنان دارای اهمیت است که در قرآن به رعایت آن امر شده است، با عباراتی؛ مانند «وَأْتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ»، «فَاتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ»، «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى»؛ ۳

امام سجاد علیه السلام در این مورد می‌فرماید: «وَحُقُوقُ رَحِمِكَ كَثِيرَةٌ مُتَّصِلَةٌ بِقَدْرِ اتِّصَالِ الرَّحِمِ فِي الْقَرَابَةِ فَأَوْجِبْهَا عَلَيْكَ حَقُّ أُمَّكَ ثُمَّ حَقُّ أَبِيكَ...»؛ ۴ و حقوق خویشانت بسیار است و مربوط به اندازه نزدیکی پیوند خویشاوندی است. واجب‌ترین آن‌ها حق مادر تو است، سپس حق پدرت، آن‌گاه حق فرزندان، سپس حق برادرت و پس از آن به ترتیب حق هر که نزدیک و نزدیک‌تر است که نزدیک‌تر در اولویت است.

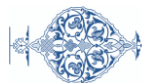
البته در حقوق خویشاوندی هر چه قرابت نزدیک‌تر باشد از جهت حق در اولویت خواهد بود.

این سخن قرآن کریم است: «وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ»؛ ۵ و در کتاب خدا خویشاوندان نسبی از مؤمنان و مهاجران به یکدیگر سزاوارترند.

دلیل این همه اهمیت به حقوق خویشاوندی، در سخنان امام علی علیه السلام چنین آمده است:

«أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَا يَسْتَعْنِي الرَّجُلُ وَإِنْ كَانَ ذَا مَالٍ عَنْ [عَشِيرَتِهِ] عِثْرَتِهِ وَدَفَاعِهِمْ عَنْهُ بِأَيْدِيهِمْ وَ

السِّنْتِهِمْ...»؛ ۶

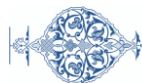
ای مردم، انسان هر مقدار که ثروت مند باشد، باز از خویشاوندان خود بی نیاز نیست که از او با زبان و دست دفاع کنند. آن حضرت در فلسفه گرمی داشت حق خویشاوندی به فرزندش می فرماید: «وَ أَكْرَمُ عَشِيرَتِكَ فَإِنَّهُمْ جَنَاحُكَ الَّذِي بِهِ تَطِيرُ وَأَصْلُكَ الَّذِي إِلَيْهِ تَصِيرُ وَ يَدُكَ الَّتِي بِهَا تَصُولُ»^۷ و خویشانت را گرمی دار؛ زیرا آنان پر و بال تو هستند که با آن پرواز می کنی و اصل و ریشه تو هستند که به آنان باز می گردی و دست تو است که به آن می رسی.

آثار روابط خویشاوندی

حفظ روابط خویشاوندی و تحکیم آن، آثار بسیاری بر زندگی انسان در دنیا و همچنین بر زندگی پس از مرگ دارد که در متون دینی به آن اشاره شده است؛ از جمله: سلامت و شادکامی، جلب حمایت اجتماعی، طولانی شدن عمر، دفع بلا، جلوگیری از مرگ ناخوشایند، سلامتی بدن، رفع فقر، فزونی روزی، آبادی شهرها، اصلاح اخلاق، آسانی حساب قیامت، فرونشاندن خشم خداوند، قرب الهی، عبور آسان از پل صراط، صیانت از گناهان و... که حصول هر یک از آنها عامل مهمی در رفع مشکلات خانواده‌ها و دفع ناهنجاری‌های جامعه خواهد بود.^۸ در ادامه بحث، به بررسی و توضیح تفصیلی این آثار خواهیم پرداخت.

۱. سلامت و شادکامی

از منظر روان شناسی نیز، انس با دوستان، آشنایان و خویشان، از جمله عوامل دست یابی به سلامت روانی و شادکامی اعضای خانواده است. شادکامی به این معنا است که سه چیز در زندگی انسان وجود داشته باشد: شادی به همراه رضایت از زندگی و فقدان عواطف منفی،^۹ که بخش مهمی از این موارد در ارتباط افراد با دوستان و خویشاوندان به دست می آید. ارتباط با دیگران، خواسته و نیاز هر انسان عاقلی است چرا که؛ «تنهایی برای انسان، تلخ و آزار دهنده است. انسان دوست دارد با دیگران باشد و با آنان رابطه برقرار کند. این نیازی عاطفی است انسان تنها احساس خلأ می کند؛ احساس دردآوری که هیچ چیز حتی ثروت، شهرت و ریاست آن را پُر نمی کند. انس با دیگران، یکی از نیازهای جدی بشر است، بنابراین انس و صمیمیت یکی از عوامل مهم در نشاط و شادابی است.^{۱۰} تجربه‌های متعدد و دانش نوین روان شناسی اجتماعی نیز نشان می دهد که یکی از عوامل نشاط آفرین

برای روح انسان، ارتباطات اجتماعی اوست. آن‌ها که پُرفرت و آمد بوده و در روابط اجتماعی خود، گرم‌تر و صمیمی‌ترند، احساس شادی بیشتری دارند و علت برخی افسردگی‌ها، تنهایی و دوری از برقراری روابط اجتماعی است. ۱۱ روایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را نیز در همین راستا باید دانست که می‌فرماید: "إِنَّ صَلَةَ الرَّحِمِ مَثْرَاءٌ فِي الْمَالِ وَ مَحَبَّةٌ فِي الْأَهْلِ وَ مَنْسَأَةٌ فِي الْأَجَلِ؛ ۱۲ برقراری رابطه خویشاوندی، افزایش مال و محبت در میان خانواده‌ها را به دنبال داشته، مرگ را به تأخیر انداخته و موجب طول عمر می‌گردد."

آیا می‌توان این سخن امام علی علیه السلام را که فرمود: «صُحْبَةُ الْوَلِيِّ اللَّيِّبِ حَيَاةُ الرُّوحِ» ۱۳ نادیده گرفت؟ پیام آشکار این حدیث آن است که: همراهی و ارتباط با دوستان خردمند و همنشینان صالح، روح انسان را زنده می‌کند و به جان آدمی طراوت می‌بخشد.

آن کس که جانش تازه و زنده و باطراوت باشد، حتی اگر پیکری ضعیف و جسمی معلول داشته و از کم‌ترین امکانات زندگی برخوردار باشد، در زندگی سعادت‌مند بوده و به کامیابی رسیده و از تیرگی رهیده است.

۲. حمایت اجتماعی

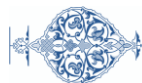
انسان موجودی اجتماعی است و برای نیل به اهداف خویش و کاهش مشکلات زندگی نمی‌تواند بدون همیاری دیگران و بهره‌گرفتن از کمک‌های مادی و معنوی آن‌ها زندگی خود را نظم و نسق بخشد. حمایت اجتماعی، کمکی است که از طرف سایر انسان‌ها به فرد ارائه می‌شود و در یک تقسیم بندی کلی به سه بخش تقسیم می‌گردد:

۱- حمایت ملموس و مادی

۲- حمایت عاطفی و ارزشمند بودن

۳- حمایت و یاری رسانی با دادن حمایت اطلاعاتی

حامیان با انواع حمایت‌های خویش هم می‌توانند موجبات رشد و تحول دیگر افراد را فراهم نمایند و هم در کمک به فرد برای برخورد با شرایط گوناگون و رویدادهای تنیدگی‌زای زندگی نقش آفرینی کنند. افراد و خویشاوندان فرد می‌توانند بهترین حامیان اجتماعی باشند. اگر صله رحم و دید و بازدیدهای فامیلی به طور صحیح و کامل انجام گیرد، با هر سه نوع حمایت اجتماعی مزبور می‌توان

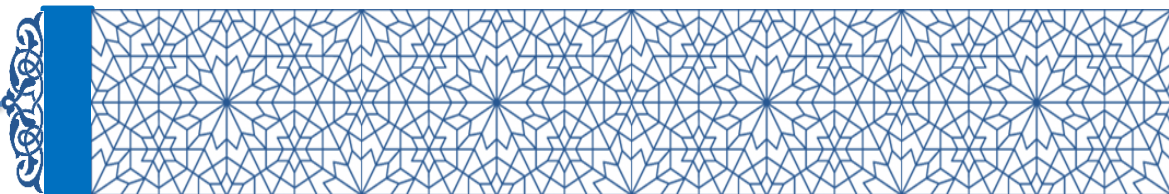
تمام اقوام و افراد خانواده بزرگ و گسترده خویش را زیر پوشش حمایتی قرار داد. اگر هیچ یک از حمایت مادی و حمایت اطلاعاتی صورت نگیرد، دست کم حمایت عاطفی انجام می‌گیرد چون صرف معاشرت و دید و بازدیدها حامل چنین پیامی خواهد بود، پیام احساس ارزشمندی، احترام و علاقه مندی به یکدیگر. در پرتو صله رحم و با افزایش عزت نفس، ضمن ملاقات با شخص آسیب دیده و همدلی و هم احساسی با وی، مشکلات و درد و رنج‌های او کاهش یافته و روح امید در وی زنده و پایدار می‌شود. ۱۴

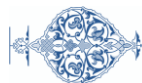
در حوزه علوم اجتماعی، از موضوعی با عنوان «سرمایه اجتماعی»، سخن به میان می‌آید که به معنای چهارچوب اجتماعی است که موجب تسهیل روابط میان افراد می‌گردد. ۱۵

این تعریف در بردارنده مفاهیمی همچون نظم، اعتماد، همکاری و روابط متقابل بین اعضای یک گروه در جامعه به سمت دستیابی به هدفی مشترک است. از نظر جامعه‌شناسان، شبکه خویشاوندی، منشأ سرمایه اجتماعی برای خانواده است که می‌تواند در حل مشکلات خانواده مؤثر باشد. یک خانواده سالم به روابط عاطفی، مسکن، کار، پول، خدمات و حمایت‌های دیگر نیاز دارد، این مسائل در روابط خویشاوندی بهتر حل می‌شود. با دید و بازدید خویشاوندان، خانواده‌ها مسائل و مشکلات زندگی خود را مطرح می‌کنند که این مرتبه، کمترین حد حمایت عاطفی است که افسردگی‌ها و تنیدگی‌ها را تا حدی کاهش می‌دهد. مشورت و نظرخواهی در امور و استفاده از تجارب و کسب اطلاعات مفید برای زندگی خانوادگی، از فواید شناخته شده این ملاقات‌ها است. مهمانی و اطعام نیز مرتبه‌ای از صله رحم است. قرض دادن به خویشاوندان و حل مشکلات مالی آن‌ها نیز نمونه بالایی از برکات برقراری روابط خویشاوندی است.

امام علی علیه السلام در تبیین ضرورت تعاون با خویشاوندان به همین بُعد حمایتی اشاره نموده و می‌فرماید:

«أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَا يَسْتَعْنِي الرَّجُلُ وَإِنْ كَانَ ذَا مَالٍ عَنْ [عَشِيرَتِهِ] عَتْرَتِهِ وَدِفَاعِهِمْ عَنْهُ بِأَيْدِيهِمْ وَالْأَسْتِثْمَ وَهُمْ أَكْثَرُ النَّاسِ حَيْطَةً مِنْ وَرَائِهِ وَالْمُهْمُ لَشِعْنِهِ وَأَعْطَفُهُمْ عَلَيْهِ عِنْدَ نَازِلِهِ إِذَا نَزَلَتْ بِهِ وَلِسَانُ الصِّدْقِ يَجْعَلُهُ اللَّهُ لِلْمَرْءِ فِي النَّاسِ خَيْرًا لَهُ مِنَ الْمَالِ يَرِيئُهُ غَيْرُهُ. أَلَا لَا يَعْدِلَنَّ أَحَدُكُمْ عَنِ الْقَرَابَةِ يَرَى بِهَا الْخِصَاصَةَ أَنْ يَسُدَّهَا بِالذِّئْبِ لَا يَزِيدُهُ إِنْ أَمْسَكَهُ وَلَا يَنْقُصُهُ إِنْ أَهْلَكَهُ وَمَنْ يَقْبِضْ يَدَهُ عَنِ عَشِيرَتِهِ فَإِنَّمَا يَقْبِضْ مِنْهُ عَنْهُمْ يَدٌ وَاحِدَةٌ وَتَقْبِضُ مِنْهُمْ عَنْهُ أَيْدٍ كَثِيرَةٌ وَمَنْ تَلَّنَ حَاشِيَتَهُ يَسْتَدِمُ مِنْ قَوْمِهِ الْمَوَدَّةَ؛ ۱۶»

ای مردم، انسان هر مقدار که ثروتمند باشد، باز از خویشاوندان خود بی نیاز نیست که از او با زبان و دست دفاع کنند. خویشاوندان انسان، بزرگ‌ترین گروهی هستند که از او حمایت می‌کنند و اضطراب و ناراحتی او را می‌زدایند و در هنگام مصیبت‌ها نسبت به او، پُر عطفه‌ترین مردم می‌باشند. آگاه باشید، مبادا از بستگان تهیدست خود رو برگردانید و از آنان چیزی را دریغ دارید، که نگاه داشتن مال دنیا، زیادی نیابد و از بین رفتنش کمبودی ایجاد نکند. آن کس که دست دهنده خود را از بستگانش باز دارد، تنها یک دست را از آن‌ها گرفته اما دست‌های فراوانی را از خویش دور کرده است و کسی که پر و بال محبت را بگستراند، دوستی خویشاوندانش تداوم خواهد داشت.»

خلاصه کلام آن که امروزه فهم فلسفه خویشاوندی و بُعد حمایتی آن، چندان دشوار نیست؛ چرا که زندگی در عصر صنعت و تکنولوژی با همه فناوری‌ها و نوآوری‌ها برای تهیه امکانات رفاهی، چنان انسان را به خود مشغول داشته که او را از همه ارزش‌های اصیل جدا ساخته و موجب جدایی پیوندهای اجتماعی و افزایش بی‌مهری‌ها و بی‌تفاوتی‌ها نسبت به هم نوعان گردیده است، در حالی که اگر اخلاق خویشاوندی مورد توجه و عمل قرار بگیرد هیچ‌گاه نیازها، ضرورت‌ها و اضطراب‌ها در زندگی برخی از افراد، آن‌ها را به کام نیستی نمی‌کشاند. ۱۷

پی نوشت‌ها:

۱. اسراء، آیه ۲۶.
۲. روم، آیه ۳۸.
۳. نحل، آیه ۹۰.
۴. تحف العقول، ص ۲۵۶.
۵. احزاب، آیه ۶.
۶. نهج البلاغه، صبحی صالح، ص ۶۵.
۷. همان، ص ۴۰۵.
۸. بحار الانوار، ج ۴۷، ص ۱۹۴.
۹. روان‌شناسی شادی، ترجمه مسعود گوهری و دیگران، ص ۱۵.
۱۰. الگوی اسلامی شادکامی، عباس پسندیده، ص ۴۷۳.
۱۱. روابط اجتماعی از نگاه قرآن، عبدالهادی مسعودی، ص ۲۸.
۱۲. الزهد، حسین بن سعید کوفی اهوازی، ص ۴۱.
۱۳. تصنیف غررالحکم و دررالکلم، ص ۴۲۹، ح ۹۷۷۱.
۱۴. فصلنامه مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، تابستان ۱۳۹۷، ص ۸۵-۱۰۳.
۱۵. بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، ص ۷۷.
۱۶. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، خطبه ۲۳، ص ۴۷.
۱۷. ماهنامه اطلاع‌رسانی، پژوهشی، آموزشی مبلغان، شماره ۱۹۶.